

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ТЮРКСЬКОЇ МІФОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

*Каши Катерина Анатоліївна,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається методологія дослідження міфу, аналізуються різні його аспекти й визначаються можливі підходи. Здійснюється спроба узагальнити й відтворити інформацію, пов'язану з поняттям діалектології традиційної культури, для кращого розуміння цілісної картини вивчення міфу.

Ключові слова: міф, міфологічна лексика, культура, метод, фразеологічна одиниця.

Жодна культура, жодна мова не розвивається в ізоляції, – будь-яка національна культура й мова є плодом як внутрішнього розвитку, так і складної взаємодії з культурами інших народів, а взаємодія між культурами, економічні, політичні й побутові контакти є загальною основою для всіх процесів запозичення. Проте у науковій літературі відсутнє єдине уявлення про характер взаємостосунків мови й культури. Використання лінгвокогнітивного та культурологічного підходів до аналізу мовних засобів відображення міфологічної концептуальної картини світу тюрків, а також необхідність розробки принципів систематизації особливостей рецепції міфологем та механізмів їх функціонування у сучасному суспільстві визначає **актуальність** обраної теми.

З огляду на роль людського фактора в мові, а також антропоцентричність науки про мову в цілому, можна припустити, що на сучасному етапі розвитку лінгвістики найактуальнішим є питання дослідження лексичного рівня у цілому й міфологічної лексики зокрема, що й визначає **мету** статті.

Об'єктом дослідження є міф як основна форма культури тюрків, **предметом** – механізми створення та соціокультурного функціонування міфів у традиційному й сучасному етнічному середовищі.

Наукова новизна полягає у вивченні відносин теорії міфу й лінгвістичних концепцій шляхом використання описового і статистичного методів, які дозволяють нам зібрати і систематизувати матеріал, що дає змогу побачити різні тлумачення міфу, визначити функцію міфу при передачі й відображенні явищ дійсності, розглянути якості міфологічної лексики.

Для розуміння генезису міфології надзвичайно важливі питання походження мови, розвитку мови й мислення. Особливо важливе вчення М. Я. Марра про семантику, яке встановлює, що слова мали багатозначність (полісемантизм), тобто те саме слово слугувало для позначення низки об'єктів, оскільки кожний наступний об'єкт виконував функцію попереднього [Марр 1933, 37]. Виявлення семантичних рядів, палеонтологічний аналіз, що розкриває в мові різні приховані сторони, дозволяє глибоко проникнути в суть міфології й пояснити природу її походження.

У працях таких просвітителів, як Я. Е. Голосовкер, П. С. Гуревич, М. Еліаде, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, О. Ф. Лосєв, Є. М. Мелетинський, О. А. Потебня, В. Я. Пропп, Р. О. Якобсон та ін. пропонуються різні підходи до вивчення міфу.

Одним із найвідоміших є *історико-культурний* (антропологічний) підхід (Л. Леві-Брюль, Є. М. Мелетинський, В. Я. Пропп та ін.). У рамках даного напрямку міф у цілому розглядається як:

- вираження несвідомої фантазії первісної людини;
- своєрідне відображення ритуалу й переосмислення древнього магічного обряду [Леві-Брюль 1930, 34-35];
- архаїчні оповідання про діяння богів і героїв, за якими стояли фантастичні уявлення про світ, богів та духів, що керували ним [Мелетинський 2000, 21];
- легенди, що передають вірування давніх народів про створення світу і явищ природи, про богів і легендарних героїв;
- вимисел;
- особливий вид світовідчуження, специфічне, образне, почуттєве, синкретичне уявлення про явища природи й громадське життя, найдавніша форма суспільної свідомості [Пропп 1989, 17].

Другий підхід можна умовно назвати *філософсько-культурологічним*. Прихильники даного підходу (Я. Е. Голосовкер, П. С. Гуревич, М. Еліаде, О. Ф. Лосєв та ін.) визначають міф як:

- вираження загальнонародної мудрості, джерело життєвих сил будь-якої культури [Еліаде 2005, 19];
- тисячолітня традиція, що зображена в образах і метафорах;
- алегорична форма вираження різного роду релігійних, соціально-політичних, моральних і філософських ідей [Голосовкер 1987, 41–42];
- один із найдавніших типів соціального кодування, властивий не тільки традиційному суспільству, але й всім етапам розвитку людської цивілізації;
- видатне досягнення людської культури, найцінніший матеріал життя, не тільки соціальний, культурний, але, насамперед, антропологічний феномен [Гуревич 1996, 26];
- спосіб соціалізації людини на різних етапах розвитку [Лосєв 1990, 37].

Одним із найпомітніших і перспективних у дослідженні міфу став *символічний* підхід. Його прихильники (Е. Кассіер, О. Ф. Лосєв та ін.) у своїх дослідженнях дійшли висновку, що міфологія, поряд із мовою й мистецтвом, є автономною символічною формою культури, відзначеною особливим способом символічної об'єктивності всіх почуттєвих даних [Кассіер 2002, 231–232].

Четвертий підхід можна умовно назвати *лінгвістичним*. Головною заслугою прихильників даного підходу (М. С. Трубецької, Р. О. Якобсон та ін.) є вивчення міфу як мовного феномена свідомості, яке привело лінгвістів до висновків, що, крім загальновідомого значення, кожне слово насичене безліччю мінливих ідеологічних змістів, що здобуваються ним у контексті застосування [Барт 1996, 172].

Особливо цікаві дослідження міфу, зроблені в останні десятиліття, були проведені в рамках *семіологічного* підходу. Оскільки головним завданням семіотики є вивчення створюваних людиною знаково-символічних систем, представники даного напрямку (Р. Барт, К. Леві-Строс, Ю. М. Лотман, Б. А. Успенський та ін.) розглядають міф як знакову систему, що наділяє особливою значимістю все те, що відбувається навколо.

Особлива мовна структура міфу змушує використовувати потенціал і методи семіології, говорячи про міф його ж мовою. І тому найважливішою заслугою семіології є не лише надана нею можливість вивчати міф з досі невідомого боку, але й відповідне застосування тих засобів пізнання й відображення міфу, які раніше відрізняли не науку, а сам міф [Лотман 1992, 61]. Зокрема, мова йде про сміливе використання при розгляді міфу того мовного ряду, тих символів, кодів, метафор, порівнянь, які найглибше й найповніше передають універсальну й водночас мінливу сутність міфу, не заганняючи його в певні споконвічно задані рамки.

Як видно з вищесказаного, кожен підхід по-своєму відображає різні сторони міфу, проте в дисертаційному дослідженні ми спробуємо узагальнити й одночасно відтворити всю цю інформацію для кращого розуміння цілісної картини, адже нехтування міфом з боку представників науки призводить до його принципової недооцінки, до низки помилок, які заводять дослідження в глухий кут, не дозволяючи побачити міф у всьому його невичерпному різноманітті.

Більшість дослідників воліють аналізувати міф, не виходячи за межі своєї дисципліни. Це істотно звужує й обмежує їхні можливості, проте знижує ризик синтезу загальних теорій, що робить їхні висновки більш вивіреними і ґрунтовнішими, даючи можливість "розуміти під міфом, міфологією й міфотворчістю усе те, що пов'язане з їхньою сферою знань" [Мелетинский 2000, 9]. Але, незважаючи на це, відкриття в одних гуманітарних дисциплінах неминуче породжували й породжують відгуки в інших, підводячи до висновку, що в міфі стільки сторін, скільки форм його вираження й відображення. Ось чому кожному, хто хоче розібратися в міфі як соціальному явищі, доводиться використовувати розробки, ідеї, висновки, що стали досягненням різних наук, кожна з яких, ставлячи за мету вивчати міф, використовує свої можливості, свої методи, свій інструментарій, те, що інші науки замінити або компенсувати не можуть.

Однак спільним для всіх дисциплін є те, що опис міфології пов'язаний із поняттям діалектології традиційної культури. Осмислення традиції як сукупності етнокультурних діалектів мало вирішальне значення для вироблення й апробації методів вивчення фольклорного й етнографічного матеріалу в найрізноманітніших його формах. На першому етапі дослідження в основному домінує інтерес до термінологічної лексики (назв обрядів і обрядових дій, учасників обряду, міфологічних персонажів та ін.) і фразеології, що описують елементи тюркської традиційної культури. Внаслідок цього об'єктами дослідження стають не тільки лексика й фразеологія, але й складніші елементи традиції – фольклорні тексти, елементи календарних і сімейних обрядів, окремі мотиви й сюжети. На відміну від суто лінгвістичних підходів до вивчення міфологічної лексики, етнолінгвістичні методи діалектного опису приділяють основну увагу не тільки поширенню самої словоформи, але й широкому етнокультурному контексту, в якому вона функціонує в конкретній ареальній традиції. Як зазначає О. Є. Левкієвська, "етнодіалектне картографування персонажів традиційної міфології, а також інших елементів міфологічної системи завжди було пов'язане з комплексом методологічних проблем, насамперед із проблемою ідентичності міфологічного персонажа й варіативності його значеннєвих характеристик на всій території поширення уявлень про нього" [Левкиевская 2000, 123–124].

Життєдіяльність людини важко уявити без різноманітного світу культури і, як уточнює Ю. Г. Волков і В. С. Полікарпов, без світу міфології, релігії, мистецтва, забобонів, містики, чаклунства та ін. [Волков 1994, 12]. До цього переліку правомірно додати світ взаємин людей і народів.

У нових історичних умовах у тому чи іншому соціумі спостерігається тенденція до відродження національних традицій, росту етнічної самосвідомості, що виявляє загальну закономірність різних народів до збереження власних культурних традицій. У цьому сенсі культура тюркських народів не становить винятку. Своєрідність тюркської духовної культури досить повно відображається в побутових і релігійних обрядах, ритуальних видовищах, пам'ятках усної народної творчості, що, у свою чергу, дозволяє говорити про актуальність вивчення концептів культурної спадщини.

Інтерес до феномену культури й її значимість у житті людини в останні роки значно зросли. Навіть важко порахувати кількість визначень поняття *культура*. Таке різноманіття дефініцій культури свідчить і про складність цього феномена, і про її поліфункціональність, ємність та універсальність.

Звернення до існуючої класифікації методів, що використовуються в аналізі культури й виявленні предмету культурологічного вивчення, дозволяє нам визначити характер методів, застосовуваних у даному дослідженні. Так, основне завдання методів культурології – пошук законів і принципів, що дозволяють від загальних закономірностей перейти до розуміння окремих явищ. До таких методів відносяться систематизація, структурно-функціональний і типологічний методи. Необхідність застосування цих методів полягає в тому, що систематизація матеріалу передбачає зображення об'єкта дослідження (міфологічні назви) у вигляді певних груп, у яких враховані ті або інші ознаки об'єкта. Інакше кажучи, аналіз міфологічної лексики будуватиметься на використанні типологічних категорій.

При лінгвістичному вивченні міфонімів варто використовувати наступні методи й прийоми дослідження ономастичного матеріалу: елементи етимологічного аналізу, структурний аналіз, лексико-семантичний аналіз.

Сучасне мовознавство прагне вивчати мову у зв'язку з людиною, її мисленням, свідомістю, аналізувати мовні факти в тісному взаємозв'язку з мовною особистістю й мовним соціумом [Мокієнко 1993, 16]. Така постановка проблем яскраво проявляється у фразеології, оскільки, на думку більшості дослідників, фразеологізми характеризуються комплексною, неелементарною семантикою, що інтегрує в себе ще й прагматично орієнтовані, а також культурологічні відомості.

Аналіз турецьких фразеологічних одиниць у когнітивному аспекті дозволяє вирішити проблеми не лише структурно-системного, але й національно-культурного плану, виявити універсальні й національно-специфічні риси фразеології цієї мови й визначити особливості світобачення й світорозуміння тюрків. У лінгвокультурологічному аспекті дослідження націлене на отримання такого комплексного опису фразеологічного значення, що міг би висвітлити особливим чином національно-культурну специфіку фразеологічних одиниць турецької мови. Інакше кажучи, фразеологічні одиниці повинні вивчатися в антропологічній

парадигмі знань, вони повинні розглядатися як знаки не стільки денотативного змісту, скільки оціночно-емотивного відношення мовця до дійсності, зазначеної у фразеологізмі, і того асоціативнообразного комплексу, що часто містить відбитки минулого [Крымская 2005, 12].

В основі лінгвокультурологічного аналізу фразеологічних одиниць лежить саме культурна інтерпретація внутрішньої форми фразеологізмів у знаковому культурно-національному просторі турецького мовного суспільства. При цьому, за М. Я. Кримською, експлікація культурно-національної значимості фразеологізму досягається на основі рефлексивного співвіднесення внутрішньої форми фразеологізму з тими кодами культури, які відомі мовцеві [Крымская 2005, 34]. Такими кодами є значення міфів (міфологем), легенд, обрядово-ритуальних форм культури, звичаїв, повір'їв, символів, стереотипів, еталонів, ритуалів і т. п.

Залежно від поставлених завдань використовуються й інші методи лінгвістичного дослідження. Так, для показу реального функціонування й історичного мотивування значень фразеологічних одиниць застосовується метод етимологічного аналізу разом з елементами дистрибутивного (розподіл мовних елементів за властивими даній мові законами) й контекстологічного (будь-яке виділення й тлумачення значень слів у словниках різного типу) методів.

Використання таких методів доводить, що фразеологічні одиниці втілюють у собі культурні сутності в національно-самобутній формі. Саме тому інтерпретація культурно-національних конотацій турецьких фразеологічних одиниць скеровує на розуміння глибинних рис турецького менталітету.

Особливо вагомими для вивчення міфу стали дослідження в сфері психології мас. Соціальний конструктивізм орієнтує дослідника на вивчення того, як міфи конструюються й інтерпретуються в різних соціокультурних контекстах [Улановский 2009, 36]. Такі дослідження можливі завдяки методу асоціативного експерименту, який застосовувався з метою отримання даних інформантів – носіїв турецької мови та українців-тюркологів.

Асоціативна методика заснована на підрахунку частотності слів-реакцій, що виникають в інформантів у відповідь на слова-стимули. Вона дозволяє з певним ступенем відтворюваності результатів установити частоту вживання слова в тому чи іншому значенні, відмежувати головне значення від другорядних, установити специфіку функціонування багатозначного слова в тій або іншій підмові [Левицкий 1989, 32].

Отже, в даній статті міф розглядався в першу чергу як явище культури й аналізувався засобами культурологічного аналізу; аналізувалося й те, як міфи впливають на поведінку людей, визначають їхні відносини, формують мораль, регулюють соціальні інститути й форми громадського життя. Поєднання культурологічного й лінгвістичного методів становить приклад пізнання об'єктивної дійсності й надає можливість планомірного накопичення й узагальнення конкретного емпіричного матеріалу. Розширення кола емпіричних даних, у свою чергу, сприяє отриманню більш повної картини етнічної специфіки культури в різні періоди й на різних рівнях її функціонування.

В статье рассматривается методология исследования мифа, анализируются разные его аспекты и определяются возможные подходы. Осуществляется попытка обобщить и воссоздать информацию, связанную с понятием диалектологии традиционной культуры, для лучшего понимания целостной картины изучения мифа.

Ключевые слова: миф, мифологическая лексика, культура, метод, фразеологическая единица.

The article observes the methodology of research of the myth, its different aspects and possible approaches. Attempt to generalize and recreate the information connected with the concept of dialectology of the traditional culture is made for better holistic understanding of the approaches to myth study.

Keywords: myth, mythological lexicon, culture, method, phraseological unit.

Література:

1. *Барт Р.* Мифологии / Ролан Барт ; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент. С. Н. Зенкина]. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 314 с.
2. *Волков Ю. Г.* Интегральная природа человека: естественнонаучный и гуманитарный аспекты: [учеб. пособие] / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. – Ростов н/Д : Ростовский государственный университет, 1994. – 282 с.
3. *Голосовкер Я. Э.* Логика мифа / Яков Эммануилович Голосовкер. – М. : Наука, 1987. – 221 с.
4. *Гуревич П. С.* Культурология: [уч. пособие] / Павел Семёнович Гуревич. – М. : Знание, 1996. – 288 с.
5. *Кассирер Э.* Философия символических форм : в 3 т. Т. 2. Мифологическое мышление / Эрнст Кассирер. – СПб. : Университетская книга, 2002. – 2002. – 280 с.
6. *Крымская М. Я.* Семантический и лингвокультурологический анализ фразеологизмов русского и французского языков со значением процесса речи : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Крымская Мария Яковлевна. – М., 2005. – 334 с.
7. *Леви-Брюль Л.* Первобытное мышление / Люсьен Леви-Брюль. – М. : Атеис, 1930. – 309 с.
8. *Левицкий В. В.* Экспериментальные данные к проблеме смысловой структуры слова / Виктор Васильевич Левицкий // Семантическая структура слова. – М. : Наука, 1971. – С. 151–167.
9. *Левкиевская Е. Е.* Мифологические персонажи в славянской традиции: Восточнославянский домовой / Елена Евгеньевна Левкиевская // Славянский и балканский фольклор: Народная демонология. – М. : Индрик, 2000. – С. 96–161.
10. *Лосев А. Ф.* Диалектика мифа / Алексей Фёдорович Лосев. – М. : Правда, 1990. – 145 с.
11. *Лотман Ю. М.* Миф-имя-культура: Избранные статьи : в 3 т. Т. 1. Статьи по семиотике и топонимии культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский. – Таллин : Александра, 1992. – 1992. – С. 58–75.
12. *Марр Н. Я.* Вопросы языка в освещении яфетической теории / Николай Яковлевич Марр. – Л. : ОГИЗ., 1933. – 560 с.
13. *Мелетинский Е. М.* Поэтика мифа / Елеазар Моисеевич Мелетинский. – М. : Восточная литература, 2000. – 407 с.
14. *Мокієнко В. М.* Історико-етимологічний аналіз фразеології та етимологія лексики / В. М. Мокієнко // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 23–30.
15. *Пропп В. Я.* Фольклор и действительность / Владимир Яковлевич Пропп. – М. : Наука, 1976. – 324 с.
16. *Улановский А. М.* Конструктивизм, радикальный конструктивизм, социальный конструкционизм: мир как интерпретация / Алексей Маркович Улановский // Вопросы психологии. – 2009. – № 2. – С. 35–45.
17. *Элиаде М.* Аспекты мифа / Мирча Элиаде. – М. : Парадигма, 2005. – 224 с.